

Viktorija Daujotytė

KRAŠTOVAIZDŽIO POETIKA

A. Mickevičius, A. Baranauskas, Maironis,
V. Mykolaitis-Putinas, Just. Marcinkevičius

Paveikslą užbaigia rėmai. Literatūros kūrinys taip pat yra įrėmintas. Dažnųsyk rėmai gerai matomi – kaip Žemaitės kūriniuose.

Lengviausia pradėti nuo gamtos vaizdo, natūraliausia juo ir užbaigti. Patirtis liudija: visa prasideda ir visa užsibaigia žemėje.

Gamta, gamtos sąlygos yra duotos. Kraštovaizdis yra sukurtas. Tautose, kur daugiausia lemia agrarinė kultūra, kraštovaizdžio kūryba yra archajiškiausia kultūros dalis, tautinės identifikacijos kelias. Žmonės įsirašo į gamtos tekstą. Įsirašo jiems labiausiai būdingu braižu. Pirmiausia būstu, galiausiai būties samprata. Nuo pirmojo dangčio virš galvos iš medžio šakų, žolės iki dangaus metaforos. Nuo dangčio iki dangaus – šis metafizinis tarpas taip pat įeina į kraštovaizdžio būtį. Kraštovaizdis nėra plokščias, jis yra sferiškas, išgaubtas pagal dangaus liniją. Kraštovaizdis yra pilnas, bet nepripiltas. Kraštovaizdis yra būtis: ir savaiminė, duota, ir kuriama, lygiai kaip ir naikinama.

Įsirašydamas į gamtą, žmogus kuria kultūrą. Įsirašymas nėra tik harmoningas, saugantis, neišvengiama ir kirvio smūgių. Pirmoji kultūros reikšmė – žemės įdirbimas, sukultūrinimas. Įdirbta žemė jau yra kultūros forma.

Sodyba yra kultūros vaizdas, o specialesne reikšme – provaizdis, jei turėsime galvoje, pavyzdžiui, architektūrą, taip pat ir sakralinę. Sodybą, kaip lietuvių kultūros būdą ir kūrybos vietą, yra iškėlę ne vienas tyrinėtojas. Originaliai apmąstę – D. Sauka, A. Šliogeris.

Kraštovaizdžio specifiką lemia gamtos sąlygos (medžiai, vandenys, kalnai, kalvos), žmogaus veikla (sodybos, keliai, naudojami laukai, svarbių vietų, įvykių šventumo ženklavimo būdai). Kraštovaizdis yra gamtos ir žmogaus veiklos sankirta. Žmogaus veikla yra skatinama būtinybės (išgyventi, susikurti kiek įmanoma geresnį gyvenimą) ir įgimto harmonijos, grožio jausmo. Žmogaus prigimtyje, jei ji nėra kuriuo nors būdu iškreipta, būtinybės diktatas ir grožio laisvė yra neatskiriami. Pati gamta, pati iš savęs kurianti žemė ugdo žmonėse grožio pojūtį ir poreikį. Visa, ką reikia diegti ar skatinti sąmoningomis pastangomis, nurodo į tai, kas yra prarasta, kaip savaimė suprantama.

Profesionalioji kūryba bent iš dalies gali būti suprasta kaip prarasto savaiminio, spontaniško žmogaus kūrybingumo kompensavimo pastangos. Ir todėl ji yra nuolat atsigręžusi į pirmines žmogaus kultūros formas – pirmiausia į kraštovaizdį. Galėtume suminėti ne vieną kūrėjo ir jo ryšio su prigimta aplinka, su kraštovaizdžiu formulę. Koncentruočiausia formulė – J. W. Goethe's (Gëtës): kas nori menininką suprasti, turi keliauti į jo kraštą... Bet kraštas vėl reikalauja supratimo, kraštovaizdis negali būti nei iš karto pamatytas, nei iš karto išgirstas. Prašalaitis negali matyti nei girdėti to, ką girdi ten gimęs, augęs, gyvenantis ar gyvenęs.

Kraštovaizdis pirmiausia yra *patiriamas*. Per patirtį jis įeina į kūrybą. Kur nėra autentiškos patirties, nėra ir kraštovaizdžio poetikos. Romantizmas, iškėlęs kuriančiosios asmenybės vertę, iškėlė ir gamtos išgyvenimo prasmę. Simbolizmas, siekęs simbolinių universalijų, išsekino gyvąją kraštovaizdžio poetiką. Kas vyko Europos literatūrose po simbolizmo, buvo susiję ir su programiniais siekimais atgaivinti gamtos pojūtį, kraštovaizdžio ritmą. Lietuvių literatūroje tai daryta modernųjų neoromantikų – ypač J. Aisčio. Šio poeto kūryboje lietuviškas kraštovaizdis yra įgavęs adekvačiausią raišką: spalvą, garsą ir ritmą. Būtent: ir

ritmą. Kraštovaizdžio ritmas pagrindžia ir poetikos sąvoką. Pasikartojantys elementai, pasikartojimų santykiai, jų kitimas, išlaikant tą patį vaizdinį – melodinį kontūrą.

Šio kritinio etudo tikslas *suvesti vienin* ryškiausias Adomo Mickevičiaus, Antano Baranausko, Maironio, Vinco Mykolaičio-Putino ir Justino Marcinkevičiaus poetinių kraštovaizdžių linijas, nubrėžti bendriausius kontūrus. Pasirinkti vardai yra jungiami išorinės kultūrinės tradicijos (romantizmo) ir vidinių sąsajų. Adomas Mickevičius čia pasirenkamas kaip išeities taškas, kaip Lietuvos kraštovaizdžio didžiųjų kultūrinių reikšmių *su-kūrėjas*. Būtent: didžiųjų ir kartu abstrakčiųjų, įmanomų be lietuvių kalbos performuojančio dalyvavimo. Tolesni vardai yra susieti sąskambių su Mickevičiumi ir asmenybišku įsipareigojimu jo reikšmių sklaidai. Todėl paskutinis – ko gero, ir tiesiogine reikšme – šioje tradicijoje yra Just. Marcinkevičius. Be abejo, įmanomos ir kitaip brėžiamos kraštovaizdžio poetikos linijos, ypač nuo „Ars“ dailininkų, per neoromantikus, M. Martinaitį. Ir realiojo kraštovaizdžio įspūdis priklauso nuo žiūros taško: iš kur į kur. Ar nuo trobos slenkščio į kiemą, pilną krutancios gyvybės, ar nuo Birutės kalno į Baltijos jūrą, ar į mišką, paslaptinai dunksantį tolumoje. Į ką žvelgsime – į paslaptinę pasaulį tarp dviejų aušrų ar į rugiapjūtėje plušančius žmones.

Romantizmo tradicijai svarbiau žvelgti nuo kalno į mišką, į naktį, į gelmę, į paslaptinę žmogaus ir gamtos sąlytį. Romantizmas gamtą suprato kaip žmogaus dvasios tėvynę. Dvasia negali transcenduoti, siektis Anapasio, jei ji nepajėgia įsigyventi į gamtos vyksmą. Gamtos filosofija yra natūrali romantizmo pasaulėvokos dalis. Svarbiausias gamtos filosofijos vardas – F. Schellingas (Šelingas). „Europa pergalingai žygiavo į technologinį rojų. O Schellingui rūpėjo ne gamtos užkariavimas ir techninis išprievartavimas, bet harmoninga žmogaus ir gamtos pusiausvyra, toji sandermė tarp žmogaus ir jo pramotės, kai žmogaus siela nepraranda gamtiškumo, o gamta pulsuoja sielos ritmu. Šią sandermę, šią judrią ir net tragišką žmogaus ir gamtos tapatybę ar veikiau amžiną giminystę Schellingas vadino dvasia.“¹

Kraštovaizdžio dvasia – *genius loci* – gamtos pulsavimas ypatingu ir atskirai savitu ritmu, kurį žmogus atpažįsta kaip savą, į kurį reaguoja. Mickevičius išaugo romantizmo erdvėje ir pats tapo ryškia jos linija. Ši linija eina ir per Lietuvos kraštovaizdį. Pirmiausia – per miškus. Mickevičius yra miškų dvasios poetas, tos dvasios kalbos kūrėjas. *Pono Tado* miškų vaizdai yra gamtos išgyvenimų viršūnė. (Prie jos simfoninėje poemoje „Miškas“ priartės M. K. Čiurlionis – ekstaze, kaip aukščiausia patirties forma). Ir Mickevičiui miško ošimas siejosi su jūros balsais.

Ugniniai saulės rato spinduliai pasvirę
Jau leidžiasi į tamsią, ūkanotą girią,
Ir prieblandos rūkai, su medžiais susilieję,
Į vieną visumą tą tylų plotą sieja.

Susikaupė giria kaip paslaptingas rūmas,
O jo stoge žioruoja gaisro raudonumas.
Bet saulės jau nebėr. Dar spinduliai ugniniai
Švytruoja pro medžius lyg pro plyšius langinių
Ir gęsta.

(Vertė V. Mykolaitis-Putinas)

Saulėlydžio misterija. Archajinio rato kaip saulės simbolio pasirodymas. Šviesos ir tamsos harmoningas susitikimas. Gamtos savaimingumo ir žmogaus veiklos sankirta: „Susikaupė giria kaip paslaptingas rūmas...“ Tik būdamas akis į akį su gamta, vienas, žmogus išgirsta jos kalbą. Tokia

¹ Šliogeris A. Laisvės paslaptis // Schelling F. *Žmogaus laisvės filosofija*. Vilnius, 1995. P. 10.

privilegija *Pone Tade* duota medžiokliui: „Jis kaip raganius žemę kalbina ir klausia, / Ir ji garsų daugybę kužda jam į ausį.“ Mickevičius yra žmogaus ir gamtos *dialogo* kūrėjas. Iš jo į lietuvių poeziją (vienas iš kelių) ėjo ir skleidėsi gamtos kalbos metaforos. Kaip gražiausias medis išskiriamas beržas svyruonėlis („Ar ne gražesnis mūsų beržas svyruonėlis, / Sukaupęs liūdesį močiutės sengalvėlės...“). J. Lindė-Dobilas *Blūde* sukurs poetinį beržo pagarbinimą...

Pone Tade Mickevičius suformavo ir poetinį medžio–miško atminties motyvą. Miškai yra tarsi istorijos sergėtojai. Miškai akumuliuoja atsiminimo energiją. Miškai visada yra tie patys, jie liudija tapatybės svarbą:

Tie medžiai kunigaikščių Lietuvą dar mena!
Baltvyžy, Paneriuos ir šiandien jie šiurena.
Miškai, kurių ūksmė ir šlamesys ramino
Vytenį, Mindaugą ir didį Gediminą...

Iš čia didžioji ir sunkioji Lietuvos patirtis (ji atsilieps ir Just. Marcinkevičiaus „Donelaityje“): „Iš to medžioklės sapno mūs tėvai patyrė, / Kad Lietuvai reiks nuolat geležies ir girių.“

Su Mickevičium susijęs ir poetinis sugrįžimo mitas – medžių tapatybė išsaugo vietą kaip namus. Medžiai yra gimtosios vietos svarbiausi ženklai ir sargybiniai: „Gimtiniai mano medžiai! Jeigu Dievas duotų, / Kad laimė grįžt Tėvynėn man nepavėluotų, / Ar būtų lemta man jus vėl tenai išvysti, / Jus, prie kurių prabėgo mano kūdikystė?“ Ir apibendrinimas, kurio iki šiol nėra užmiršusi lietuvių poezija: „Ir aš esu tiek daug saviems miškams skolingas!“ Mickevičiaus žvilgsnis aprėpia *kraštovaizdį* – kaip plotą ligi horizonto: „Jau gan vėlu, tačiau tą pilką žemės plotą / Vos įžvelgi it pirkią po dangčiu miglotu.“ Dangaus ir žemės suartėjimas yra pati didžiausia paslaptis, kurią žmogui lemta akivaizdžiai patirti.

Susėdo ant žolės po atdarytu langu
Ir žvelgė tylomis į vakarinį dangų,
Kurs, rodosi, arčiau prie žemės nusileido,
Lyg kad norėdamas priglusti prie jos veido...

Isėjosi dangus, žemelę apkabinęs,
O žemė glaudėsi prie jo šviesios krūtinės.

Dangaus ir žemės suartėjimo misterija aiškiai jaučiama Čiurlionio, Mykolaičio-Putino kūryboje. Iš Mickevičiaus, iš jo *Pono Tado* į lietuvių poeziją plūsta kosminės harmonijos jausmas, išreiškiamas įvairiopomis dangaus „įžeminimo“ metaforomis. Saulė pereina *Pono Tado* horizontu – nuo saulėlydžio iki saulėtekio – lyg kelias tarp Mykolaičio-Putino dviejų aušrų. Saulės tekėjimas – mistinis gamtos vyksmas:

Tekėjo saulė jau, ir kruvinai raudoną
Virš miško tolumoj parodė vieną šoną,
O kitą debesis lyg su kardu atskėlė –
Atrodė, pasaga įkaitus pasikėlė.

Saulėtekio vaizdiny – raitelis su žirgu ir kardu.

Viena įstabiausių – ir lietuviškiausių – *Pono Tado* gamtos poezijos viršūnių – vienuoliktosios knygos vasaros šventės rytas: „dzień Najświętszej Panny kwietnej.“ Just. Marcinkevičius versdamas davė tikrą

lietuvišką šventės atitikmenį – žolinę. Aišku, kad tai – Švenčiausios Marijos šventė („Kaimietės sunešė Marijai Nekalčiausiai / žolynų ir žiedų ant jos altoriaus gausiai: / Vainikais, puokštėmis kopyčią išdabinę, / Apkaišė gėlėmis net varpinę medinę“). Regimame Lietuvos kraštovaizdyje Mickevičius fiksuoja liaudiškąją sakraliąją skulptūrą ir medinę architektūrą. XIX a. Lietuvos kraštovaizdis yra pilnas medinės skulptūros ženklų: kryžių, kopytėlių, stogastulpių. Tai yra *sacrum* ženklai, net jei ženklina tik nelaimingą atsitikimą ar džiaugsmingą įvykį. Mickevičius įprasmino harmoningą ir pirmiausia būtent tuo šventą Lietuvos žmonių santykį su gamta ir *sacrum* ženklais: „Jau aušo žolinės gražus ankstyvas rytas“; „Lietuviai kaimuose su saule tądien kėlės / Anksti suplaukdami pulkais prie kopytėlės...“

Mickevičiaus kūryba yra persmelkta nuojautos, kad žmogaus gyvenimas yra veikiamas anapusinių galių, su jomis susijęs. Gamta yra intensyvi įvairių ženklų sutelktis. Ženkilai, savaiminiai, ir žmogaus padaryti, sudaro kraštovaizdžio raštą. Medinė skulptūrėlė, kryžius, kopyčia keičia ir žemės santykį su dangum: dangaus aukštumas leidžiasi į žemės šaknis. Medinė kopytėlė yra ir medis, Gyvybės medžio atskiras, sukurtas vaizdinys.

XIX a. susikūrė Lietuvos kraštovaizdis, nusistovėjo tos formos, kurios šiandien suvokiamos kaip archetipinės, iki šiol aktyvios, veikiančios. Cz. Miłoszas (Milošas) ištaria tai, kas parašyta ir Mickevičiaus: „tačiau Lietuvos kraštovaizdžiai ir galbūt jos dvasios niekada manęs nepaliko.“²

Kraštovaizdžio dvasia – *genius loci*. Ir kraštovaizdžio dvasios – daugiskaita. Be abejonės, Miłoszas šia kryptimi yra žengęs naują žingsnį – filosofinės refleksijos kryptimi. Mickevičiaus kraštovaizdžio šaknys išsiraizgiusios dar mitinėje tikrovėje. Ir tikriausiai todėl taip atpažįstamos lietuvių kalbos poezijos. Lietuvių mitologija, kalba ir liaudies kūryba, Mickevičiaus nuomone, sudaro lietuvių dvasinės kultūros pamatą. Vienas ryškesnių pavyzdžių – Albano „Daina“ iš *Konrado Valenrodo*:

PIEŚŃ

Wilija, naszych strumieni rodzica,
Dno ma złociste i niebieskie lica;
Piękna Litwinka, co jej czerpa wody,
Czystsze ma serce, śliczniesze jagody.

Wilija w miłej kowieńskiej dolinie
Śród tulipanów i narcyzów płynie;
U nóg Litwinki kwiat naszych młodzianów,
Od róż kraśniejszy i od tulipanów.

Wilija gardzi doliny kwiatami,
Bo szuka Niemna, swego oblubieńca;
Litwince nudno między Litwinami,
Bo ukochała cudzego młodzieńca.

Sava ir svetima. Savo ir svetimo santykis yra viena iš pamatinių žmogaus būties problemų. Savo ir svetimo skyrimas įrėmina seniausių mitų, pasakų erdves. Į gamtą, į gamtos linijas įsižiūrinti žmogaus akis brėžia paralelę – didžiųjų upių vandenys teka ir per savą, ir per svetimą žemę. Upę sunku sulaukyti. O širdį? O širdį, kurią palenkė svetimas, kito krašto, kito kraštovaizdžio dvasios augintinis?

Serce i potok ostrzegać daremnie.

² Kalba Nobelio premijos laureatai. Vilnius, 1997. P. 220

Dziewica kocha i Wilija bieży;

„Dainos“ vertimų į lietuvių kalbą skaičius rekordinis. *Konradas Valenrodas* – labiausiai XIX a. Lietuvoje skaitytas Mickevičiaus veikalas. „Daina“ versta keliolikos literatų ir rašytojų – nuo V. Ažukalnio ir E. J. Daukšos iki Maironio, taip pat ir Mykolaičio-Putino. Bandyta ieškoti didelio dėmesio šiam tekstui motyvų. Mykolaičio-Putino nuomone, „šios dainos gausingų vertimų priežastis yra ne vien jos lyrinis dainiškumas, bet dar daugiau jos patriotinė nuotaika ir supoetinta visuomeninė aniems laikams aktuali idėja“³. Ta „aktuali idėja“, kurios 1955 m. rašytoje studijoje Mykolaitis-Putinas neįvardija, yra savojo krašto, savųjų branginimo idėja. Mickevičiaus kūrinys ši idėja ne tik nėra tiesiogiai išreikšta, ji yra prislopinta: „Serce i potok ostrzeżęc daremnie...“

Visuomenės išlikimui svarbi idėja (pirmenybė tam, kas yra sava) yra probleminama būties, kurios prasminės linijos išraižytos ir kraštovaizdyje – miškais, kalvomis ir tekančiais vandenimis. Vilija-Neris pirmąją eilutę apibrėžiama kaip upelių, vandenų motina (motutė), gimdytoja. Veriasi archajinis moteriškųjų reikšmių pasaulis, išrašytas ir Lietuvos kraštovaizdyje: susitikusios Lietuvos didžiosios upės Neris-Nemunas neša savo vandenį į marias. Visa yra viena. Tik mergaitės širdis atskira, įkalinta. Ir Eglė, žalčių karalienė, pamilsta svetimąjį, kito pasaulio žaltį-žmogų Žilviną. Ir ji nori sugrįžti pas kraujo savuosius, bet sugrįžti iš tiesų nebeįmanoma. Manytina, kad „Daina“ iš *Konrado Valenrodo* siekiasi senesnių tekstų – protokstų, kur krašto gamtos vaizdas – labiausiai vandenys – yra susieti su moters likimo vaizdiniais.

*

Kūrėjo prigimtis yra membraniška. Fizinis virpesius, patiriamus iš gamtos, ji paverčia dvasiniais (V. Mačernio poetinė frazė: „Mano siela kaip membrana...“). Iš dvasinių sąskambių formuojasi grožio pojūtis, randasi estetinis lygmuo, taikomas gamtai, kalbai; kalba imama girdėti ir kaip grožis, kaip nenušifuotas brangakmenis, sušvytintis viena kuria briauna; meistro gludinamas jis ima švytėti visas, keisdamasis, pasirodydamas. Kūrėjas prasideda įsirašydamas į esančius tekstus. XIX a. lietuvių kultūrai tebėra svarbus įsirašymas į kraštovaizdį kaip į prasių saugyklą.

Antanas Baranauskas ir šiuo požiūriu yra išskirtinis vardas. Įdėti žodžius į giesmę, vadinasi, sukurti galimybę žodžiams švytėti giesmiškumu, giesmei siekiantis kalbos pradmenų, susijusių, o dažnai ir suaugusių su kraštovaizdžiu. 1857 m. parašytoje studijoje *Apie žemaičių ir lietuvių liaudies kalbą* (lenkų k.) Baranauskas rašė, kad miškingų vietovių gyventojai turi žodžių, „išreiškiančių miško ošimą, tamsių besidriekiančių girių gūdumą, šilo ramumą“. Lygumų ar kalnuotų vietų gyventojai taip pat turi skirtingų, su kraštovaizdžiu susijusių žodžių klodą – tą, kuris „vien iš čia kyla“. Pradedant Baranausku, lietuvių literatūroje klostėsi itin intensyvus gamtos ir kultūros ne kaip priešpriešos, o kaip simbiozės apmąstymas. Šiuo požiūriu didžiausio įdomumo yra Vaižganto *Pragiedruliai*: gamtos vyksmas čia yra toks intensyvus, kad gali įvykti šuolis, pertrūkis, ir gamtos kalba tampa kultūros kalba.

Rašydamas studiją *Apie žemaičių ir lietuvių liaudies kalbą*, Baranauskas ruošėsi ir *Anykščių šileliui*; jo genezėje svarbus yra ir atgaivinimo siekimas, išsakytas viename eilėraštyje K. Praniauskaitei: „Iš storų praeities pelėsių atgaivinti / Tolimus mirusių amžių prisiminimus“; „Surinkti senus liaudies padavimus, / Kad atgytų jų stebuklingas grožis“ (R. Mikšytės vertimas). Baranausko kūryboje veikia ne tik spontaniška prigimtis, bet ir kultūrinis sąmoningumas. *Anykščių šilelis* nėra tik gamtos grožio, o ir gamtos-tautos likimo kūrinys; taip pat ir kūrybos, pirmą pradžio pasaulio radimosi, dramatiškų jo peripetijų kūrinys. Miškas turi žmogaus likimo ženklų: epušėj „kožnoj klaiką nekantrios žalktyčios atrandi“; „savo seserį skundžia liekna sedulėlė“. Miškas yra paslaptis, svetimam neatsiverianti: yra medžių, kuriuos „tik tai miške augę žmonės tepažįsta“; „miškas kvėpuoja nelyginant žvėris“; miškas yra nepertraukiama gyvybė:

³ Mykolaitis-Putinas V. Adomas Mickevičius ir lietuvių literatūra // *Raštai*. Vilnius, 1962. T. 8. P. 555.

„rausvasai žiemos lapas sulaukdavo žalio.“ Baranausko *Anykščių šilelis* yra mitinė metafora, suimanti mišką ir giesmę.

Anykščių šilėlį Baranauskas rašė tarsi girdėdamas Mickevičių. Lyg tarp kitko pasirodantis įterpinys „...kaip Mickevičius sako...“ yra esminis. Autoriteto problema kultūroje yra neapeinama, nuolat reformuluojama. XIX amžius yra kultūros autoritetų veikimo laikas. (Postmoderniojo laiko bruožas – autoritetų neigimas iki pačios sąvokos naikinimo, bet ir neigti galima tik tai, kas kuriuo nors būdu yra.) Pajusti genialios kūrybos prasmę gali tik giminingų pradų turinti asmenybė. Kelia nuostabą, kaip anksti Baranauskas pajuto Mickevičiaus kūrybos, minčių, visuomeninės veiklos impulsus.

Jau Varnių seminarijoje, kaip pagal Dembskio atsiminimus yra nurodžiusi Mikšytė, Baranauskas skaitė ir bičiuliams davė nusirašinėti carinės cenzūros draudžiamus ir katorga grėsusius Mickevičiaus kūrinius: „Kelią į Rusiją“, „Petro Didžiojo paminklą“. Mickevičius liudijo jaunam klierikui kūrybą kaip grožį, kūrybą kaip dvasinį prieraišumą prie to, kas yra sava, prigimta. Ir – kas atrodo itin svarbu – kūrybą kaip dvasinį pasipriešinimą. Baranausko *Kelionės Petaburkan* invokacija „Sudiev, Lietuva! Man linksma buvo / Savo gyvent šalelėj...“ gali būti surišta su Mickevičiaus *Pono Tado* pradžios kreipiniu: „Litwo! Ojczyzno moja!...“ (Kaip ir V. Kudirkos „Tautiškos giesmės“ pradžia). Bet grožio matas – kiekvienam savo: „Man gi gražesnė Lietuvos Anykšta...“ Istorinė Lietuva, išėjusi iš savo etninių ribų, Baranauskui yra per plati. „Lietuvos Anykšta“ pritraukia žvilgsnį prie konkretaus regiono, prie daiktų, detalių. Kūrybinga ir kūrybiška prigimtis prie esminių gyvenimo problemų ir tiesų prieina savaime – spontaniškai. Bet kultūros asmenybės brandai yra būtina gauti patvirtinimą, kad atramos, kurios yra paties susirastos, laiko ne tik jį vieną, kad jos yra daugeliui arba ir visuotinai svarbios. Adomo Mickevičiaus kūryba Antanui Baranauskui buvo svarbiausias kultūros tekstas: tėvyniškas, susietas su Lietuva, ir dramatiškas. Kartu likimiškas, pirmiausia patirtas iš Karolinos Praniauskaitės, kuriai Mickevičius buvo didžiausias autoritetas. Į Mickevičiaus mirtį Karolina netrukus reagavo eilėraščiu „Rauda“ („Tren“).

Mickevičius turėjo daug sekėjų ir epigonų. Lenkiškai rašantis jaunasis Baranauskas galėjo lengvai įsirikiuoti į jų eilę. Iš kur, iš kokių prigimties ir dvasios resursų atsiranda būtinoji įtampa: pasiremti ir atsitraukti, netgi priešintis įsiurbiančiai ir sunaikinančiai genijaus galiai? Baranausko prigimtyje jaučiamas „amžinojo variklio“ principas, kurį jis pats taip nusakė: „mano širdį traukia ten, kur protą įtempęs negaliu pasiekti.“ Proto įtampa gilinama laiku reflektuotos patirties: yra ne tik *Pono Tado* bajoriškoji Lietuva, yra ir Lietuva iš sodybų, šilėlių, šilų, kur per amžius kalbėta lietuviškai, o lietuvių kalba, kad ir menkai meistrų tegludinta, yra pasiekusi tą lygmenį, kuriame jau pasirodo ir gamtos grožis: „Liemuo liemenį plaka, kaip mendrės siūruoja!“

Sąmoningu kultūros asmenybės judesiu lietuvių kultūra Baranausko buvo susieta su lietuvių kalba ir valingai pakylėta iki to lygmens, kurį Lietuvai reikšmingame geopolitiniame areale ryškiausiai reprezentavo Mickevičiaus kūryba. Šis kultūros asmenybės judesys yra ir dramatiškas: tik kraštovaizdžio, tik gamtos pajautų kalba kyla ir kelia, tik viena dalis atrodo belikusi gyvybinga.

Simonas Daukantas, savo istorijos veikalus pradėjęs rašyti lietuvių kalba (XIX amžiaus 4–5 dešimtmetis), davė pirmą postūmį kultūros vagai, kurią menine kūryba sutvirtino Baranauskas. Be Baranausko kūrybinės valios Daukanto linija – taip pat ir romantinio kraštovaizdžio – nebūtų įsitvirtinusi.

Mickevičiaus tekstas Baranauskui buvo svarbiausias – greta Biblijos. Ir į vieną, ir į kitą tekstą jis žvelgė ir nuolankiai, pripažindamas autoritetą, ir su ypatingu provokatyviu ryžtu: Mickevičiaus kraštovaizdžių panoramas jis artino prie gyvos, lietuviškai kalbančios Lietuvos, prie Anykštos. Ir Bibliją vertė siekdamas, kad ji skambėtų lietuviškai, taip pat ir gamtiškai.

*

Konrado Valenrodo „Dainos“ reikšmingąją eilutę „Serce i potok ostrzeżać daremnie...“ tiksliausiai, išsaugodamas aforizmo sklandumą, išvertė Maironis: „Širdį ir upę sunku suturėti.“ Maironio pirmasis autoritetas yra Baranauskas. Įsiskaitydamas į *Anykščių šilėlį* („Paskaita apie vysk. Ant. Baranauską“), jis

girdėjo patį mišką: „užmiršti nesąs miške: rodos, savo akimis matai jo pušis žalias, lieknas, grynas, girdi, kaip giria šlama, ūžia, siaudžia, klausais paukščių ir žvėrių kalbą, net jauti girios kvapą...“⁴ Maironis pripažįsta, kad „aprašyme grybų ir paties miško bent kiek jaučiame įtakmę Mickevičiaus, kursai savo poemoje „Pan Tadeusz“ irgi senovės Lietuvos miškus aprašo...“ Ir lygiai pats pripažįsta Baranausko svarbą išvardindamas reikšmingus žodžius: „be jo gal ir mūsų nebūtų buvę.“⁵ Sutvirtinama tradicija: Baranauskas atsiremia į Mickevičių, o pats, anot Maironio, „pagamino paskui ištisą naujų poetų eilę...“ Maironis jaučiasi ir tiesiogiai įsipareigojęs Mickevičiui kaip tautinio sąmoningumo žadintojui: sąmoningoji lietuviybė XIX amžiuje kėlėsi ir iš *Pono Tado* autoriaus. „Aš patsai, – sako Maironis, – nors anksti pamylėjau Lietuvą, bet šiaip, nedrįsdamas tuo per daug pasirodyti. Bet kuomet Mickevičiaus veikaluose išskaičiau žinelę, kaip Lietuva turi didį savo poetą, kursai jau apie du šimtu metų puikiai apdainavo Lietuvą, kuomet dar nei Mickevičiaus, nei Šilerio ir Gėtės dar nebuvo raštų, tuomet pradėjau didžiuotis, kad ir aš lietuvis.“⁶ Mickevičius „praneša“ Maironiui apie Donelaitį. Maironio lyrikoje pasigirsta Mickevičiaus atgarsių. Svarbiausius jų yra nurodžiusi V. Zaborskaitė: „Lietuvis ir giria“, „Jaunimo giesmė“, susišaukianti su „Ode jaunystei“⁷. Mykolaitis-Putinas yra atkreipęs dėmesį, kad „Tarp skausmų į garbę“ IV giesmė („Malonios ir puikios pakalnės Dubysos, / Išpintos vainikais margais!“) yra Mickevičiaus „Vilijos“ („Daina“) parafrazė.

Bet mūsų požiūriu ne tiek svarbu atitikmenys (nors ir jų negalima apeiti), kiek Maironio kūryboje jau aiškiai jaučiamas pasitikėjimas tėvyniškumu ir kaip kraštovaizdžio dvasia. Lietuva yra kraštas, turįs istoriją, kalbą, gamtą (kalnai, jūra, didieji upių ir ežerų vandenys). Taip pat ir kraštovaizdį, kuris yra bendra žmogaus ir gamtos kūryba. Kaip ir Mickevičiui, Maironiui Lietuva yra šalis prie Nemuno: „Pasklido giesmė po tą šalį toli, / Kur Nemuno vandenys bėga...“ („Taip niekas tavęs nemylės“); „Ten, kur Nemunas banguoja / Tarp kalnų, lankų...“ („Mano gimtinė“); „Kur bėga Šešupė, kur Nemunas teka...“ („Kur bėga Šešupė“). Versdamas „Dainą“, greta suslavinto Lietuvos upės vardo Maironis skliaustuose pažymi – Neris. (Pirmas, kaip yra nurodęs Mykolaitis-Putinas, slavišką Vilijos vardą senoviška Nerimi pakeitė E. J. Daukša). Baranausko Lietuva tarsi sueina į Anykščių šilėlį, į mišką – mitą-metaforą. Maironio poetiniu kraštovaizdžiu Lietuva sugrįžta į save ir per kalbą. Maironio Lietuva plečiasi, apima sakraliąsias vietas (Šatrijos, Gedimino, Birutės kalnai), miestus (Trakus, Vilnius). Ir kartu gilėja, brėždama kraštovaizdžio vertikalę – nuo žemės ligi žvaigždžių. Maironio kraštovaizdis atsiplėšia nuo mitinio podirvio; jo metafora tampa poetiškesnė. Bajoro dvarą keičia sodyba. Eilėraštyje „Kur bėga Šešupė“ Maironis apibrėžia sodybą kaip lietuviškojo kraštovaizdžio centrą:

Kur rausta žemčiūgai, kur rutos žaliuoja
Ir mūsų sesučių dabina kasas,
Kur sode raiboji gegutė kukuoja,
Ten mūsų sodybas keleivis atras.

Sodybos yra pastovios – atrandamos. Apsuptos darželių ir sodų. Kraštovaizdžio makroerdvė – jai priklauso griūvančios pilys, miestai, dideli vandenys, naktys, miškai. Ir mikroerdvė, įrėmintą sodybos.

Maironio Lietuvos poetinis kraštovaizdis yra keliaplanis: didžiąją istorinę erdvę (su Vilnium, Trakais, Nemunu, Baltija, Gedimino, Birutės kalnais), iš dalies sutampančią su Mickevičiaus kraštovaizdžio rėmais, pripildo mažesnių perspektyvų, mažesnių mastelių vaizdai. „Suolelis miške“ paženklinama malonumo ir ramybės būseną („čia taip malonu ir ramu! / Pripildo paukščiai čiulbimu / Tą žalią be pastogio salę“),

⁴ Maironis. *Raštai*. Vilnius, 1992. T. 3, d. 2. P. 754.

⁵ *Ten pat.* P. 756–757.

⁶ *Ten pat.* P. 748.

⁷ Zaborskaitė. V. *Maironis*. 2-as leid. Vilnius, 1987. P. 117, 128.

kuri tokia svarbi ir Baranauskui. Į istoriją iš mito pereinantis Mickevičiaus kraštovaizdis Baranausko, o ypač Maironio kūryboje įgyja psichologinių niuansų.

*

Į Maironio pasaulį Mykolaitis-Putinas pirmiausia įžengė per dainą-giesmę. Marijampolės gimnazijos chore jis giedojo „Už Raseinių, ant Dubysos“, „Kur bėga Šešupė...“ Dainuojamas, giedamas Maironis yra labiausiai lietuviškai archetipiškas. J. Naujalio muzika dar labiau išryškina tuos sankirtos taškus, kuriuose lietuviuo dvasia ir gamta banguoja vienu ritmu. Būtent į šį vieningą ritmą labiausiai reaguoja skaitantis, klausantis. Jaučiama, suvokiama, kad tai yra. Kad yra Lietuva, jos žemė, miškai, kalnai, vandenys, žmonės, jų sodybos, kalba, dainos.

Maironio kraštovaizdis yra dainos, dainiškas, dainingas. Mykolaitis-Putinas (kaip ir Mickevičius) akcentuoja kraštovaizdyje medinę skulptūrą, įveda Rūpintojėlio motyvą. Veikiamas simbolizmo estetikos, Putinas ieško ir lietuviškojo kraštovaizdžio simbolizacijos galimybių. „Užkeiktoje pilyje“ jis atsiremia ir į Mickevičiaus *Vėlinių* paslaptį, į antgamtės jutimą:

Kai rudenio vėjas įširdęs skrajoja
Ir staugia kaip slibinas koks naktimis,
Čia staugia, čia švilpia, čia šiurpiai dejuoja,
Čia skraido piktai šakomis.
Vidurnaktį šmėklos aplinkui vaidinas,
Ir ūkanoj skendėja klonis tas plynas, –
O debesys mėnesį greitai užties,
Baugu tad vienam prie pilies.

„Audroje“ apskritai galima įžvelgti epiškesnio gamtovaizdžio kontūrus, būdingus *Ponui Tadu*. Audra įprasmina amžiną gamtos nerimą, gilumą ir gelmenų judėjimą. Miškai ir vandenys turi daugiausia gilumo – vidinio audrotumo. Žmogaus ir gamtos vaizdiniai turi atitikmenų:

Ir amžiais gyvuos tie širdies slėpiniai
Žvaigždėse ir vėjo gaudimuos,
Ir miško aiduos atsilieps jie kilniai,
Ir dainiaus pagautuose rimuos.
(„Užburti slėpiniai“)

Su Mickevičiaus stilistika siejasi „širdies slėpiniai“, miško aidai, išryškinta dainiaus figūra. Poetinės tradicijos jautimas darosi komplikuoatas: vienu metu veikia ne tik Maironis, tiesioginis Putino mokytojas, bet ir Mickevičius.

Itin reikšmingas Putinui tampa saulėlydis, daugiaprasmė gamtos ir sielos metafora. „Sutemų“ ciklo pirmasis eilėraštis „Paskendus į sutemas tylanti jūra“ gali būti lyginamas su *Pono Tado* saulėlydžio vaizdu – tik Putino eilėraštyje saulė leidžiasi į jūrą, o Mickevičiaus – į mišką. Pradedant Maironio eilėraščiu „Nuo Birutės kalno“, lietuvių poetiniame kraštovaizdyje stiprėja jūros akcentas. Mykolaitis-Putinas yra vienas svarbiausių didžiųjų vandenų poetinių prasmų kūrėjas. Miško teikiamas ramumas papildomas jūros harmonizuojančia galia: „Ir buvo mum gera į jūrą žiūrėti, / Kur priešais mirgėjo vien plotai žvaigždėti...“ („Stella Maris“). Jūra išdidina kraštovaizdžio mastelį, reikalauja lygių atitikmenų: jūros gelmei artima nakties tamsa, pasaulis „tarp dviejų aušrų“. Mickevičiaus žymė Mykolaičio-Putino poetiniame kraštovaizdyje labiausiai jaučiama laikotarpiu iki rinkinio *Tarp dviejų aušrų* (1927). Antrasis Putino santykių su Mickevičium etapas pastebimiau prasideda nuo 1948 metų, nuo 150-ųjų gimimo metinių,

kai parašo straipsnį „Adomas Mickevičius – didis poetas“, verčia *Krymo sonetus, Konradą Valenrodą, atskirus eilėraščius, Poną Tada*. Parašo studiją *Adomas Mickevičius ir lietuvių literatūra* (1955).

*

Su Just. Marcinkevičium yra susieta esminė šiuolaikinio santykio su Mickevičiumi dalis. 7 ir 8 dešimtmečiais jis išvertė Mickevičiaus *Sonetus*, balades „Žuvelė“, „Lelijos“, poemas *Gražina, Vėlinės*, didžiąją dalį *Pono Tado*. Parašė įvadą į *Vėlines*. Su *Vėlinėm* užsimezgė kūrybiškas dialogas; šio kūrinio misteriškumas veikė jo paties kūrybą, ypač baladiškuosius elementus. *Vėlinių* prologo „Vaiduoklis“: „Į šalį jaunystės lavonas sugrįžta / Ieškoti jos mylimo veido.“ Ir Just. Marcinkevičiaus „Devynių brolių“ „Panemunių baladės“ vaizdas: „Kai atsiduso duonkepė krosnis, / kai sujudėjo klumpės palovėj, / į juodą krantą, į juodą krantą / baltą lavoną bangos išplovė.“ Tolesnė tąsa: „Žemę pajutęs, jis atsistojo, / ėjo į kaimą prašyti nakvynės.“ Just. Marcinkevičius pabrėžė, kad „*Vėlinės* tarytum sukūrė naują sferą, kur žemiškasis (realus) ir antgamtiškasis (fantastinis) pasauliai susitinka, susiliečia, susipina, veikia vienas kitą, papildo. Ta sfera – tai Lietuva, pagal ano meto sampratą – poeto tėvynė, kurios istorinė situacija tada tikrai buvo ant gyvybės ir mirties ribos.“⁸

Nemunas, panemuniai – yra bendra ir realaus, patirto, ir poetinio peizažo linija. Lietuva yra šalis prie Nemuno. Just. Marcinkevičius kaip ir Mickevičius yra Nemuno poetas. Jo poetiniame kraštovaizdyje su Mickevičiaus tradicija galima sieti miškų, Nemuno poetizaciją, gamtiškojo ir antgamtiškojo prado susitikimą. Mickevičiui artima miško apoteozė* išreikšta poemoje „Kraujas ir pelenai“:

Ar žmonės žino, kad miškai –
Tai mūsų žemės gyvos mintys,
Kad, jiems išnykus visiškai,
Žmogus ir žemė ims kankintis?
Nes ten, kur baigiasi mintis,
Prasideda lėta mirtis.

Maždaug nuo aštuntojo dešimtmečio vidurio, nuo ciklo „Po aukštąja žvaigžde“ Just. Marcinkevičiaus kūryboje prasideda realaus ir irealaus prado jutimas, jų jungties ieškojimas. Svarbus šiuo požiūriu eilėraštis „Dabar su Nemunu gilyn“: „dabar su Nemunu gilyn / dainuoja pilnos meilės rankos...“

Nemunas yra tekėjimo gilyn ženklas. Kraštovaizdis turi ne tik horizontalų, bet ir vertikalų matmenį. Visa, kas yra dabar, priklauso ne tik gyviems, bet ir mirusiems: „o tie, kurie kapų neturi, / vis vaikšto dar panemuniais...“ Nemunas ne tik upė, ne tik vanduo, Nemunas yra mitinė gyvybės tėkmė, atgaivinanti: „kai nubusiu / visi bus Nemunu gyvi.“

Nemunas – gyvybės dievas, susijęs su medžiais, miškais: „Miškai retėja. Tu eini lėčiau.“ Kuo giliau siekiasi poetas, tuo labiau jis susitinka su ikikrikščioniškais vaizdiniais. Mickevičius *Vėlinėse* gręžiasi ir į pagoniškąją Lietuvos realybę. Just. Marcinkevičiaus „Nemunas I“ pabaiga patvirtina artimą judesį:

Dangus man pritaria, kai aš kalbu:
pagoniško tikėjimo ir meilės
duok, Nemune, dabar ir visados.

⁸ Marcinkevičius Just. *Vėlinės* // Mickevičius A. *Vėlinės*. Vilnius, 1976. P. 29.

* Apoteozė – išaukštinimas. (Red.)

Kitame eilėraštyje – „Nemunas II“ – įbrėžiama Nemuno kelio metafora: „Šauksme tu mano / – nuo gudų žemės / lig prūsų žemės – / mano tu krikšto juosta.“ Tarsi nubrėžiama ir svarbi lietuvių poetinio kraštovaizdžio linija: nuo Mickevičiaus ligi Donelaičio.

„Neris ties Vilniumi“ rodo Just. Marcinkevičių girdint ir Vilijos-Neries moteriškąją bylą: „Iš čia ją visą matau – / moters kūną, saulėj aptingusį, / nesudrumstą dar.“ Nuo Mickevičiaus ryškėjančius Lietuvos kraštovaizdžio kontūrus Just. Marcinkevičius išlaiko (miškai, vandenys), pripildo jį basomis kojomis lytymo, dirbančių rankomis patiriamo konkretumo. Kartu kuriama kraštovaizdžio transcendencijos įtampa; gamta tarsi peržengia pati save, įgydama akis, veidą: „Vakarinio dangaus šviesoje / koks gražus tavo veidas, gimtine!“ („tokia yra meilė“). Vandeniui deleguojama gyvybė, keliui žinojimas, miškui girdėjimas, laukui – matymas:

nežinau bet žino kelias
negirdžiu bet girdi miškas
nematau bet mato laukas
tavo mintį
tavo žodį
tavo sielą

Be abejonės, krašto gamta yra vienas svarbiausių žmogaus gyvenimo faktorių. Žmogus augte suaugęs su kraštovaizdžiu, auginamas ir auginantis. Poezijos kūryba yra ir realaus kraštovaizdžio meninis įprasminimas, jo sujungimas su žmogaus dvasia. Nori pažinti poetą, keliauk į jo šalį, – tiesa, bet ne visa. Poetas pažįstamas iš kūrybos, o jo kūrybos gamtovaizdis susijęs su gimtine. Lietuvos poetinis kraštovaizdis kurtas ir Adomo Mickevičiaus. Jo tradicijos žymės tebejaučiamos lietuvių poezijoje iki šių dienų.

Gauta 1998 11 03

Darbai ir dienos, 1999, Nr. 9, p. 63–71.